

УДК 531/534:001.32(477+73)(092)

Олександр Принь,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Марина Принь,

канд. іст. наук, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Сергій Дегтярьов,

д-р іст. наук, доцент, Сумський державний університет

**НАУКОВА СПІВПРАЦЯ ВЧЕНИХ-МЕХАНІКІВ
С. М. КОЖЕВНИКОВА І ДЖ. П. ДЕН ГАРТОГА
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ
(До 110-річчя від дня народження С. М. Кожевникова)**

Дана робота присвячена вивченню питання встановлення та розвитку наукових та особистих зв'язків українських учених радянського періоду з зарубіжними колегами. Автори проаналізували листування українського вченого-механіка Сергія Миколайовича Кожевникова з відомим американським вченим Джейкобом Пітером Ден Гартогом. Листування між ученими – це комплекс з восьми листів, що збереглися до нашого часу та відклалися у фондї № 290 в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Листування двох провідних учених дозволяє простежити початок та розвиток наукової співпраці вчених-механіків, доповнити знання про історію розвитку науки в Україні, розкрити питання повсякденності у науковому співтоваристві.

Ключові слова: Сергій Миколайович Кожевников, Джейкоб Пітер Ден Гартог, академія наук, Українська РСР, Сполучені Штати Америки, вчений-механік, Масачусетський технологічний інститут.

Українська наука завжди була невід'ємним складником світової науки. Навіть у часи, коли Україна була частиною Радянського Союзу і на її теренах панували радянська ідеологія, українські вчені активно співпрацювали з науковцями з далекого зарубіжжя.

Дана робота присвячена вивченню питання встановлення та розвитку наукових та особистих зв'язків українських учених радянського періоду з колегами з інших держав. Темою публікації є листування С. М. Кожевникова з відомим американським ученим Джейкобом Пітером Ден Гартогом (Jacob Pieter Den Hartog), що зберігається в Інституті

архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ). Присвячуємо цю роботу 110-річчю від дня народження та вшануванню пам'яті українського вченого-механіка Сергія Миколайовича Кожевникова.

Кожевников Сергій Миколайович (1906–1988) – доктор технічних наук (1940), професор (1942), член-кореспондент АН УРСР (1951). До кола його досліджень входили проблеми структури та кінематики механізмів, біомеханіки, гідроприводу важких машин, механізації та автоматизації металургійного виробництва, синтезу епіциклічних передач і кулачкових механізмів, удосконалення важких гірничих і металургійних машин. С. Кожевников був засновником наукового напрямку – нестационарна динаміка машин з реальними фізичними властивостями ланок і приводу. Вчений створив і впровадив у виробництво низку високопродуктивних універсальних станів холодної прокатки труб з комплексом нових механізмів [1, с. 602].

С. М. Кожевников народився 23 вересня 1906 р. у м. Катеринослав (нині м. Дніпро, Україна), де у 1917 р. закінчив класичну гімназію. У 1926–1930 рр. навчався у Московському індустріально-педагогічному інституті та отримав кваліфікацію інженера-педагога. У цьому ж інституті С. М. Кожевников у 1930–1934 рр. навчався в аспірантурі на кафедрі технічної механіки, працював асистентом, а згодом керівником лабораторії кафедри деталей машин і опору матеріалів.

У 1932–1937 рр. вчений обіймав посаду наукового співробітника Експериментального науково-дослідного інституту металорізальних верстатів у м. Москва. Також у період з 1934-го до 1943 р. С. М. Кожевников займався викладацькою діяльністю, працював на посадах доцента кафедри, завідувача кафедри теорії механізмів Московського авіаційного інституту. Під час Другої світової війни разом з інститутом був евакуйований до Казахстану, де протягом 1943–1944 рр. працював професором, завідувачем кафедри теорії механізмів Московського авіаційно-технологічного інституту. З 1944-го до 1960 р. С. М. Кожевников – професор і завідувач кафедри автоматизації металургійного устаткування і теорії механізмів Дніпропетровського металургійного інституту та одночасно, протягом 1953–1962 рр., обіймав посаду завідувача відділу в Інституті чорної металургії АН УРСР. З 1962-го до 1968 р. він працював професором, завідувачем кафедри теоретичної механіки та теорії машин і механізмів Київського інституту інженерів цивільної авіації.

С. М. Кожевников викладав не тільки у вітчизняних вищих навчальних закладах, а також з 1956-го до 1963 р. читав курс лекцій у Фрайбергській гірничій академії (The Technische Universität Bergakademie Freiberg) (м. Фрайберг, Німеччина), брав особисту участь у міжнародних конференціях, виставках та наукових обмінах.

У 1968–1975 рр. С. М. Кожевников був завідувачем кафедри опору матеріалів та професором кафедри механіки і теорії машин і механізмів Української сільськогосподарської академії. Одночасно, з 1970-го до 1978 р., вчений керував відділом теорії машин і механізмів Інституту геотехнічної механіки АН УРСР. Протягом 1978–1988 рр. обіймав посаду завідувача відділу теорії машин і механізмів, працював старшим науковим співробітником – науковим консультантом – Інституту механіки АН УРСР.

Помер С. М. Кожевников 29 вересня 1988 р. у м. Київ та похований на Байковому кладовищі. На могилі вченого було встановлено погруддя [5]. Про С. М. Кожевникова також залишилися спогади його учнів і колег. Деякі статті про С. М. Кожевникова були опубліковані ще за його життя, але деякі побачили світ вже після смерті цієї непересічної особистості [3, с. 230–231; 4].

У 2015 р. при Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України був сформований особовий фонд С. М. Кожевникова під № 290. До нього увійшли наукові праці С. М. Кожевникова; різноманітні матеріали, що проливають світло на його життєвий і професійний шлях, які були об'єднані за трьома тематичними блоками: «Наукові праці, робочі та зібрані матеріали до них», «Документи біографічні, документи з діяльності та фотодокументи» та «Епістолярна спадщина».

У цілому архівна спадщина С. М. Кожевникова дозволяє простежити його життєвий та науковий шлях через призму різнобічних джерел. Зокрема, у комплексі архівних документів відклалося листування вченого зі своїми колегами, серед адресатів та кореспондентів якого колеги-науковці з Німеччини – Дж. Мюллер (J. Muller), В. Роснер (W. Rossner), Р. Штейнванд (R. Steiwand), Р. Штейнхарт (R. Steinhardt), Х. Терш (H. Tersch), Г. Транкнер (G. Trankner), В. Штюле (W. Stuhler), Г. Юречек (G. Juretzek); з США – Дж. П. Ден Гартог (J. P. D. Hartog), П. Нільсен (P. Nielsen), Г. Ротбарт (H. Rothbart), Е. Крослі (E. Crossley), В. Л. Старкей (W.L. Starkey), С. Цвікевич (S. Cvikevich); з Угорщини – Ф. Олах (F. Olah), З. Терплан (Z. Terplan), І. Шайї (I. Saly); з Румунії – Д. Манжерон, Ф. Дудіч (F. Dudih) та ін.

Одним з найвідоміших учених-механіків США, з яким підтримував

дружні наукові стосунки український вчений С. М. Кожевников був Джейкоб Пітер Ден Гартог. Листування між ученими – це комплекс з восьми листів, що збереглися до нашого часу та відклалися у згаданому вище особовому фонді вченого.

Джейкоб Пітер Ден Гартог (23.07.1901–17.03.1989) – американський вчений-механік, член Національної академії наук США, Національної Інженерної Академії (США), професор механіки Массачусетського технологічного інституту.

Протягом 1919–1924 рр. він здобув вищу освіту в Делфтському технічному університеті (Нідерланди), після закінчення якого емігрував до США. Там він розпочав свою кар'єру в науково-дослідній лабораторії компанії Westinghouse у м. Піттсбург під керівництвом відомого Стівена (Степана Прокоповича) Тимошенка (1924–1930). У той же час Дж. П. Ден Гартог вивчав математику у Піттсбурзькому університеті, де у 1929 р. отримав ступінь доктора філософії.

У 1932 р. Дж. П. Ден Гартог прибув до Гарвардського університету, де і почав свою наукову кар'єру (1932–1942). Протягом цього часу вчений продовжував свої активні дослідження у галузі прикладної механіки при відділі Американського товариства інженерів-механіків (ASME), був головою цього відділу протягом 1940–1941 рр. Під час Другої світової війни він добровільно служив у ВМС США, займався проблемами вібрації в суднобудуванні (1941–1945). Протягом 1945–1967 рр. Дж. П. Ден Гартог був професором механіки та з 1954-го по 1958 р. – завідувачем кафедри механіки Массачусетського технологічного інституту. У своїй дослідницькій роботі вчений зробив великий внесок у вивчення проблем нелінійних коливань, вібрації електричних машин, динамічних гасителів вібрації та ін.

Дж. П. Ден Гартог був почесним членом Американського та Японського товариств інженерів-механіків, членом Національної академії наук США та Національної інженерної академії США, співробітником Британського інституту інженерів-механіків. Від Американського товариства інженерів-механіків він отримав медаль Тимошенка (Timoshenko Medal), нагороджувався медалями LHC Richards, Worcester Reed Warner, ASME. Американське товариство інженерної освіти нагородило його медаллю Lamme, а Акустичне Суспільство Америки – медаллю Trent-Crede [8].

Листування між ученими включає документи, датовані 1958–1966 рр. Ініціатором листування був С. М. Кожевников, який у своєму першому

листі від 12 січня 1958 р. звернувся до свого американського колеги з пропозицією про налагодження наукової співпраці між ними. Встановлення безпосереднього контакту між вченими, на думку С. М. Кожевникова, повинно було сприяти творчій співпраці наукових колективів, що працювали у спорідненій галузі наук. У першому листі С. М. Кожевников запропонував власну наукову продукцію: підручник «Теория механизмов и машин» та довідкове видання «Элементы механизмов» та виказував сподівання на встановлення тісної та плідної співпраці [6, арк. 5].

У своїй відповіді від 30 січня 1958 р. Дж. П. Ден Гартог сповістив С. М. Кожевникова про отримання його листа та двох згаданих вище книг і висловив свою згоду щодо налагодження наукових зв'язків. Вчений також сподівався на їхню майбутню зустріч на черговій конференції в Італії або СРСР, що мала відбутися у 1960 р. Наприкінці листа американський учений інформував про вже існуючі наукові контакти представників США та Радянського Союзу: американських студентів, які проходили практику в СРСР; його сина, який проводив дослідження на Антарктичній станції в рамках Міжнародного геофізичного року (International Geophysical Year (IGY) з представниками СРСР [7, арк. 1].

З листа С. М. Кожевникова від 8 березня 1962 р. видно, що наукові зв'язки між вченими стали міцнішими, зокрема, у 1961 р. відбулася їхня особиста зустріч у Києві під час участі у роботі Міжнародного симпозіуму з нелінійних коливань. Продовжили вони й обмін літературою, обговорювали можливість подальших зустрічей у Франції, Італії, Швейцарії та ін. [6, арк. 9–10].

У листі Дж. П. Ден Гартога від 2 квітня 1962 р. мова велася про можливий приїзд його до СРСР у зв'язку з налагодженням співпраці академії наук США та СРСР, висловлювалася подяка за надіслані подарунки та привітний прийом у Києві в 1961 р. [7, арк. 3].

Два листи від 24 жовтня 1962 р., на нашу думку, надійшли одним пакетом і мають однакове інформаційне навантаження. Так, у рукописному листі від 24 жовтня 1962 р. дізнаємось про те, що друга зустріч учених у Києві відбулася. Дж. П. Ден Гартог та його дружина Елізабет висловлювали подяку українським колегам та родині С. М. Кожевникова за теплу зустріч на українській землі [7, арк. 5–5зв.]. Наступний лист суттєво доповнює уявлення про перебіг подій, пов'язаних з візитом до СРСР родини Дж. П. Ден Гартога в рамках співпраці академії наук США та СРСР. Цей лист тематично і хронологічно інформує про проведені заходи офіційного

та неофіційного характеру з 3 вересня до 15 вересня 1962 р. та участі в них Дж. П. Ден Гартога з провідними українськими (В. О. Кононенко, Г. М. Савіним, С. В. Серенсен, Ю. О. Митропольським, Г. С. Писаренком, М. Г. Горчаковим), грузинськими (К. С. Заврієвим, Д. С. Тавхелідзе, Й. Мікеладзе, М. Чіковані) та російськими вченими (І. І. Артоболевським, Г. Ю. Джанелідзе, А. І. Лур'є, С. В. Пінегіним, К. В. Фроловим). Впродовж візиту до СРСР Дж. П. Ден Гартог читав лекції в Москві для науковців, викладачів та студентів Інституту машинознавства, Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, Московського вищого технічного училища ім. М. Е. Баумана; Ленінграді (нині – Санкт-Петербург) – Ленінградського політехнічного інституту, Ленінградського металічного заводу; Тбілісі – Грузинській академії наук, Грузинського державного політехнічного інституту; Києві – інститутів електротехніки, механіки та математики Академії наук Української РСР, Київського політехнічного інституту, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Державного науково-дослідного інституту зварювання ім. Є. О. Патона [2, арк. 76–103].

Лист, датований 19 серпня 1965 р., містить інформацію про обмін літературою між ученими та передає враження його дружини Елізабет про їх візит до Києва в 1962 р. Цей візит родині Дж. П. Ден Гартога запам'ятався теплою зустріччю, прогулянкою на моторних човнах по р. Десні, елегантним обходженням С. М. Кожевникова з гостями та чудовим відпочинком разом з його родинною [7, арк. 22].

Лист від 14 червня 1966 р. Дж. П. Ден Гартога до С. М. Кожевникова містить особисте прохання про допомогу другу та сусіду Гартога Альва Моррісон, який повинен був відвідати СРСР у групі членів делегації Музею витончених мистецтв (Museum of Fine Arts) з метою ознайомлення з роботою та експозиціями музеїв Києва, Ленінграда, Москви, Тбілісі та ін. Як зазначав Дж. П. Ден Гартог, крім інтересу до мистецтва, його друг висловив бажання зустрітися з колегами у приватному порядку і просив зустріти так же тепло, як і його з дружиною [7, арк. 23].

Таким чином, розглянуте листування двох провідних учених дає змогу простежити початок та розвиток наукової співпраці видатних вчених-механіків, доповнити знання про історію розвитку науки в Україні, розкрити питання повсякденності у науковому співтоваристві.

Список використаних джерел

1. Антонюк Є. Я. Кожевников Сергій Миколайович / Є. Я. Антонюк // Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2013. – Т. 13 : Киї – Кок.
2. Архів Президії Національної академії наук України, оп. Відділ наукових зв'язків з закордонними організаціями, спр. Документи про прийом вчених США у 1962 році, 246 арк.
3. Боголюбов А. Н. Математики. Механики. Биографический справочник (1500 биографий). – Киев : Наукова думка, 1983. – 639 с.
4. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 290, оп. 2, спр. 29. Статті про вченого. 1966–1989 рр., 25 арк.
5. ІА НБУВ, ф. 290, оп. 2, спр. 31. Документи про підготовку та виготовлення пам'ятника Кожевникову С. М. (листування, довіреності, креслення). 1989–1991 рр., 38 арк.
6. ІА НБУВ, ф. 290, оп. 3, спр. 14. Гартогу Дж. Д. (J. D. Hartog), професору Масачусетського технологічного інституту. 3 м. Дніпропетровськ до м. Кембридж (штат Масачусетс, США). 1958–1962 рр., 10 арк.
7. ІА НБУВ, ф. 290, оп. 3, спр. 99, 23 арк.
8. Crandall Stephen H. Jacob Pieter Den Hartog, 1901–1989 / Stephen H. Crandall // Biographical Memoirs, National Academy of Sciences. – Vol. 67. – 1995. – P. 100–117.
9. Pryn M. Correspondence Between the Academician Evgeny Fedorov and Tsou Yi-Hsin: Materials to the History of Latitude Investigations / M. Pryn, O. Pryn, S. Degtyarev // Сумський історико-архівний журнал. – 2015. – № XXV. – С. 33–41.

References

1. Antoniuk, Ye. Ya. (Ed.). (2013). Kozhevnykov Serhii Mykolaiovych [Kozhevnikov Sergey Nikolaevich]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Vol. 13*, Kyi-Kok, pp. 602. Kyiv [in Ukrainian].
2. Fund Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Inventory Department of scientific relations with foreign organizations, Unit Documents on admission of US scientists in 1962. *Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine*, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
3. Bogoliubov, A. N. (Ed.). (1983). *Matematiki. Mekhaniki. Biograficheskii spravochnik* (1500 biografii) [Mathematicians. Mechanics Biographical guide (1500 biographies)]. Kyiv. Naukova dumka [in Russian]
4. Fond 290, Inventory 2, Unit 29, Folio 25. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
5. Fond 290, Inventory 2, Unit 31, Folio 38. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian].
6. Fond 290, Inventory 3, Unit 14, Folio 10. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian, in English].

7. Fond 290, Inventory 3, Unit 99, Folio 23. Institute of Archival Studies of VNLU, Kyiv, Ukraine [in Russian, in English].
8. Crandall Stephen, H. (1995). Jacob Pieter Den Hartog, 1901–1989. *Biographical Memoirs, vol. 67*, pp. 100–117. National Academy of Sciences. USA [in English].
9. Pryn, M., Pryn, O., Dehtiariv, S. (2015) Correspondence Between the Academician Evgeny Fedorov and Tsou Yi-Hsin: Materials to the History of Latitude Investigations. *Sumskyi istoriko-arkhivnyi zhurnal, XXV*, pp. 33–41 [in English].

Olekcandr Pryn,

Ph.D., Senior Reasearcher, Vernadsky National Library of Ukraine

Maruna Pryn,

Ph. D., Vernadsky National Library of Ukraine

Serhii Dehtiariv,

Dr. Sci., Assosiate Professor, Sumy State University

The Scientific Cooperation Between the Mechanicians

S. M. Kozhevnikov and J. P. Den Hartog

in Their Epistolary Heritage

(to the 110th Anniversary of S. M. Kozhevnikov's Birth)

This work continues a series of publications devoted to relations between Ukrainian scientists of the Soviet period and their foreign colleagues. The authors have analyzed the correspondence between Ukrainian mechanician Sergei Kozhevnikov with a famous American scholar Jacob Pieter Den Hartog. The correspondence between the scientists represents a set of eight letters that have survived to this day and are deposited in the Archival Institute of Vernadsky National Library of Ukraine in the fund number 290.

The correspondence between two leading scientists allows to trace the beginning and the development of scientific cooperation between mechanicians, to supplement the knowledge about the history of science in Ukraine, to disclose issues of everyday life in the scientific community.

Keywords: Sergei Kozhevnikov, Jacob Pieter Den Hartog, Academy of Sciences, Ukrainian Soviet Socialist Republic, United States of America, the scientist-mechanic, Massachusetts Institute of Technology.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.